

Дмитро Дорошенко

Мої спомини про недавнє минуле (1914—1918)

Частина друга

З початків відродження української державності
(доба Центральної Ради)*

IV

Подорож до Могильова. Кінець Ставки. Свято проголошення
Української Народної Республіки у Чернігові. Українізація війська
та її фальшивий напрямок. Українське вільне козацтво.

Минуло три-чотири дні, і я одержав з Києва телеграму від Лотоцького, що він іде з дорученням українського правительства до Могильова в Ставку для переговорів в справі утворення одного Українського фронту (замість дотеперішніх Румунського і Південно-Західного) й остаточного виділення всіх українців з різних військових частин по цілій Росії в одну українську армію. Разом з Лотоцьким Секретаріат прохав поїхати й мене. Незабаром прибув Лотоцький, і я поїхав з ним до Могильова його авто. Дорога лежить через Гомель і Бихов, це так званий «Білоруський тракт» з Києва до Петербурга, що їм колись їздили, як не було ще залізниць. Цим шляхом везли в 1847 році й Шевченка до Петербурга, й Костомарова з іншими кирило-мефодіївськими братчиками... Від Чернігова до Могильова коло 300 кілометрів. Вже було холодно — наступив падолист, пішов мокрий сніг, і ми добре померзли, поки надвечір добились до Могильова. Як звичайно, зразу поїхали на двірць, щоб там знайти місце в потязі: купе вагонів в особливо призначеному для цього поїзді служили для приїжджих до Ставки замість покоїв в готелі. Коли я записував своє ім'я в книзі для приїжджих, то побачив, що моїм сусідом по купе у вагоні має бути ніхто інший, як... Геровський! От де, подумав я, нарешті, стрітились! Але побачитись нам не довелось. Мабуть, і Геровський довідався, хто в нього за сусіда, бо в той же день зник безслідно, і вже більше про нього ані чути.

Нас в Ставці дуже дожидали. Особливо нетерпляче дожидав нашого приїзду помічник верховного головнокомандуючого В. В. Вирубов¹, що носився з думкою за допомогою українізації фронту вдержати принаймні хоч пасивний опір в Молдавії і Галичині. Ставка займала якесь дивне становище²: в Петербурзі вже сиділи большевики, фронти майже не існували в бойовому розумінні, Україна не сьогодні-завтра мала відпасти, але Ставка, це серце великого військового організму, що ще кілька місяців тому здавався таким сильним і могутим, ще билось... Головнокомандуючий — ним був тепер знайомий мені з Південно-Західного фронту ген. Духонін — думав зберегти якусь «понадпартійність» Ставки і офіційно не визнавати большевиків. Тоді ті оповістили, що ген. Духоніна скинуто, і головнокомандуючим призначили прапорщика Криленка³. Тепер обидва «главверхи» обмінювались нотами, і большевики загрожували походом на Ставку, як на неслухняне «контрреволюційне» гніздо. А сюди справді набігли деякі противники і конкуренти большевиків з лівого боку — російські есери — і

вели наради про сформування нового, антибольшевицького уряду. Коло нашого вагона стояв вагон, де жили В. Чернов, Гоц, Дан⁴ та інші есерівські знаменитості, що втекли сюди з Петербурга. Тут же були й делегати славнозвісного Вікжеля (Всеросійської спілки залізничників, поштовиків і телеграфістів)⁵, які в рішучий момент стали на бік большевиків і тим забезпечили їм перемогу. Одним словом, Ставка уявляла з себе тепер не стільки військовий, скільки політичний осередок. Бракувало тільки українців, і ось ми й приїхали.

З погляду військового вигляду Ставка зовсім підупала. Ще недавно був я тут, і тоді ще існувала сяка-така дисципліна, «виправка»: солдати салютували офіцерам (чого не було вже в цілій армії), всі вдягались чепурно й по артикулах, коло будинку, де жив «главковерх», і коло важніших інституцій стояли вартові і перепускали тільки по спеціальних перепустках, які треба було брати в комендатурі. Тепер нічого цього не було: і до «главковерха», і до «святая святых» — до будинку, де стояли апарати, що прямими дротами сполучали Ставку з усіма фронтами, і куди раніше можна було зайти лиш з спеціального дозволу генерал-квартирмейстера, тепер можна було собі зайти просто з вулиці, ніхто не питав ніяких перепусток... В офіцерській їдальні, де ще недавно збирався «бомонд» Ставки й армії, поважні генерали, жваві й чепурні штабівці та ад'ютанти, тепер майже не видно було старшого офіцерства; зате тут сиділи матроси і солдати — делегати від різних комітетів, якісь цивільні, і велись тут гарячі дебати на політичні й партійні теми. Загальний настрій серед військових був пригнічений і тривожний. Пошепки переказували один одному подробиці про масакрування⁶ офіцерів в Петербурзі, про те, що на Ставку йде звідти «карна експедиція» з матросів, і тому подібні чутки.

Ми сподівались закінчити нашу справу за день-два. І Лотоцькому було ніколи, та й мені незручно було в такий гарячий час кидати Чернігів надовго. Але діло не пішло так гладко, як ми думали. Нашим домаганням було: щоб українці — солдати й офіцери — були остаточно виділені з усіх частин на різних фронтах і в запіллі й виряджені на Україну; натомість, щоб з української території й існуючих на ній фронтах були забрані солдати неукраїнського походження; щоб Румунський і Південно-Західний фронти були злучені в один Український фронт, боронений лиш українськими національними частинами; головну команду над цим фронтом доручалось ген. Щербакову⁷, дотеперішньому начальнику Румунського фронту, а верховне керування зберігалось за Ставкою, поки ще йде війна; внутрішня ж організація, комплектування й запілля належали цілком до українського Військового Секретаріату. Ми щодня зносились по прямому дроту з Києвом, ведучи розмову вранці й увечері. Переговори затяглись. Ставка, очевидно, дожидала результатів різних політичних нарад, що відбувались у Логильові, — а чей, може, сформується нове всеросійське правительство! Та й різні комісари фронтів були проти задоволення наших жадань, та й есери не хотіли годитися на них, бо це вже було явне «розчлененіє» Росії. Так пройшло в безплідних нарадах чотири дні. Нарешті, 7-го падоліста увечері М. Порш передав нам по прямому дроту з Києва, що там проголошено незалежну Українську Народну Республіку... Ми рішили, що вже тепер нам нема чого далі сидіти, й заявили, що їдемо назад; але нас упрохали залишитись, заявили, що приймають наші умови і на вечір 8-го падоліста призначено підписання конвенції головнокомандуючим і нами як делегатами українського правительства.

Пізно увечері прийняв нас Духонін у своїм кабінеті. В повній гене-

ральській уніформі, красень-мужчина, він приймав якийсь доклад від старенького генерала, що теж був у повній уніформі, при орденах і звіздах. Видко, урочистий акт хотіли обставити й урочистою обстановкою, принаймні хоч щодо одягу. Духонін з якоюсь покірною резигнацією⁸ приймав наші умови і тільки сумовито усміхнувся, коли я при кінці нагадав йому наші літні розмови в Кам'янці про галицько-українські справи. Нарешті, протокол підписано, але нам треба другий примірник для Києва, і я взявся сам піти нагору, на другий поверх, щоб знайти писаря, який би зразу переписав на машинці під мій диктат. Духонін мешкав в губернаторському домі, історичному домі, де мешкав цар Микола II і де він прощався з армією по зреченні престолу. Я зійшов на другий поверх, в покої, де мешкав останній цар. От велика зала, в кутку стоїть фортепіано, на якому бречав малий наслідник Олексій, що жив разом з батьком. А ось поруч і їх колишня спальня, навіть ліжка стоять, тільки без постелі, мабуть, на них сплять вартівні офіцери чи що. Тепер і в залі, і кругом в покоях півтемно і зовсім порожньо. Ще недавно тут і вдень і вночі було повно ад'ютантів, ординарців, «вістових», а тепер безлюддя, і я не можу докликатись нікого, щоб розшукав писаря. Нарешті, приходить писар, заспаний, незадоволений. Входить в картузі, в шинелі «наопашки», з папирською в зубах... Так, ставка умирає: хіба така нечувана неповага до цього серця колись могутньої, грізної армії могла навіть у сні привидитись кому-небудь?

Вже була глибока ніч, коли нарешті вся процедура була скінчена, і в Лотоцького в кишені був примірник умови, що вже майже не мала практичного значення. Ми вийшли з будинку. Надворі було мертво й тихо. На чорну холодну землю падав пухкий, м'якенький сніг і все вкривав своєю пеленою. Природа засинала надовго. Зупинялось і засинало серце всеросійської армії. От-от зовсім зупиниться, і Ставка вмре. Чи вмре також і цей старий, спорохнілий організм російської імперії, і чи з-під його останків визволяться, виб'ються на волю цілі народи, чи розіб'ють, нарешті, останню скаралупу своєї спільної тюрми? Чи визволиться також і наша Україна, чи зуміє скористати з своєї свободи і влаштувати собі вільне і щасливе життя?

На другий день рано я поспішив виїхати до Чернігова, скористувавшись з того, що якесь авто йшло до Києва, а Лотоцький залишивсь іще до другого дня, щоб побувати на якомусь політичному засіданні. Серед представників Вікжеля ми зустріли одного земляка, д. О-ша, якого я знав колись як члена української організації Тупу⁹ в Радивиліві на Волині. Він хотів нас, як своїх людей, остерегти й попередити, що от-от скоро настане переворот і в Ставці і щоб ми не засиджувались. Але своїм звичаєм, з надмірної конспірації зробив це так неясно, що ми не зрозуміли. Та й без його попередження було видко, що дні Ставки були пораховані, і вона була беззахисна супроти большевицької карної експедиції. Лотоцький прибув до Чернігова 10-го листопада надвечір. А годиною пізніше я дістав телефонограму від начальника чернігівської поштово-телеграфної контори: «Тільки-що Ставка зайнята ешелонами большевицьких військ; генерала Духоніна розірвано на шматки».

В Чернігові дожидались мого повороту, щоб офіційно відсвяткувати проголошення незалежності України. В найближчу неділю це свято відбулось при дуже урочистій обстанові. На майдані перед тисячолітнім Спасо-Преображенським собором єпископ Іоанн відправив урочисту службу, після якої сказав дуже гарне слово. По тому промовляли до народу Ілля Людев. Шраг, я, Верзилів і ще хтось — не пам'ятаю. На закінчення відбувся парад війська чернігівського гарнізону, який довелося приймати мені. В

чотирикутнім каре вишикувались: український батальйон, запасний полк, Воронезька дружина й ще якісь дрібніші частини, всі під синьо-жовтими прапорами. Я обійшов каре, вітаючи кожну частину, а потім військо проходило церемоніальним маршем. Кілька тисяч добре обмундированих, озброєних і гарно вимуштруваних вояків — тепер української армії — робили гарне вражіння. Свято закінчилось національним гімном «Ще не вмерла Україна», виконаним військовим оркестром тричі під невгаваючі оклики «Слава!» многотисячної юрби.

На другий день я приймав офіціальні поздоровлення в губернаторськiм будинку від шефів різних корпорацій і товариств: усі приходили засвідчити свою радість з приводу проголошення української незалежності. Безумовно, це була щира радість навіть у ненаціональних українських кругів, тому що з відділенням України від збольшевиченої Москви надіялись на збереження у нас ладу і спокою. Це був момент, коли свою радість і вдовolenня засвідчила мені й депутація від дворянства з маршалком¹⁰ графом Мусінім-Пушкінім на чолі, невважаючи на те, що той самий універсал Центральної Ради, який проголошував Українську Народну Республіку, скасовував право приватної земельної власності на поміщицьку землю... Так, усі вірили, що молода Українська республіка захистить край від руїни й анархії і навіть свої глибокі й далекосяглі соціальні реформи проведе державними методами!

В той же день на воротах губернаторського будинку появилась таблиця українською мовою: «Губерніальний комісаріат Української Народної Республіки», а в моїм службовім кабінеті місце портрета Керенського зайняв портрет Винниченка як шефа українського уряду.

День проголошення незалежності Української Народної Республіки був самотнім і, на жаль, останнім ясним святочним днем в часі мого перебування в Чернігові. За ним пішли сумні й невеселі будні. Коли ми з покійним І. Л. Шрагом вертались з параду додому, слухаючи, як весело стройними рядами розходилося в різних напрямках по своїх казармах військо, співаючи українських пісень, у нас обох мимоволі зродилась одна думка і ми поділились нею: чи вдасться вдержати в такім же послуху і в такім гарнім вигляді це військо й надалі і чи взагалі діло організації Української держави, офіціально і святочно проголошеної нині, піде здоровим, нормальним шляхом? Нам обом дуже хотілось в це вірити, але обох гризли тяжкі таємні сумніви.

Ці сумніви гризли нас тому, що ми знали й відворотний бік української військової справи, а не тільки по самих святах і парадах. Досі ще ніхто з учасників і самовидців не написав правдивої, фактичної історії українізації армії в 1917 році. Через те тяжко просто збагнути, як це так сталось, що ще влітку Центральна Рада з гордощами могла заявляти, що вона спирається на «мільйони багнетів», що 8-го падолиста від її імені підписувалась з верховною командою конвенція про Український фронт, а вже в грудні фактично нікому було її боронити? Де розгадка цього феномена? В ті часи, коли мені доводилось виконувати адміністраційні обов'язки в Галичині й Чернігівщині і я вже по самій своїй службі мусив близько торкатись військових відносин взагалі, а справою українізації війська інтересуватись особливо, я не міг обхопити своїм поглядом цю справу в її цілості; мені приходилось знайомитись з нею в різних місцях, при різних нагодах і в різні моменти. Я йшов, так би мовити, від одного болючого розчарування до другого. Тепер, познайомившись з особистими споминами людей, що дуже близько стояли у керма військової справи на Україні, і сам, кидаючи ретро-

спективний погляд на минуле, я приходжу до висновку, що справа формування українських військових частин відразу була поставлена на фальшивому фундаменті: за неї взяли люди нефахові або недосвідчені й малотямущі, котрі з особистої пихи й амбіції не допускали до неї людей фахових; відразу діло було поставлено на ґрунт дешевої демагогії і легкої популярності, і замість твердої дисципліни, опертої на почутті обов'язку, — аматорство і дилетанство; замість державно-національних — отруйні гасла соціальної ненависті й боротьби; звідси й недовір'я до всіх, хто не дуже або й зовсім не випинався з своєю «революційністю»; звідси те, що не довіряли досвідченим і чесним офіцерам генерального штабу, але доручали спочатку тільки перший український полк імені Б. Хмельницького, а потім і головну команду типовому авантюристу, яким був полковник Капкан¹¹. Поляки не завагались дати головні військові посади українцеві Шептицькому, Івашквичові й Галлерові, що не вміли балакати по-польськи; наші галичани так само без вагання віддали головну команду спочатку Омеляновичу-Павленкові, а потім Грекову, що й по сей день, здається, не навчивсь двох фраз зліпити по-українськи; у нас же боялись старих досвідчених генералів, природних українців тому тільки, що вони були не «свої», себто не перелицювались ні в есерів, ні в есдеків. У нас не вірили й не давали ходу генералові П. Скоропадському (майбутньому гетьманові) з його українізованим дуже добрим корпусом, а натомість головну команду віддали полковнику Капкану... Все це, на мою думку, головні причини того, що українізація війська ніяк не клеїлася, як не клеяться між собою сухі камінці, коли нема якогось зліпляючого цементу, і од «мільйонів багнетів» залишився в потрібний момент один лише спомин. Взагалі питання про організацію власної військової сили на Україні належить до дуже цікавих і болючих для нас. Не маючи під рукою відповідних матеріалів і документів, я не можу тут хоч скільки-небудь докладно змалювати розвиток українізації війська. Та списання історії й не належить до мого завдання — я подаю лиш те, що вдержалось в моїй пам'яті з тодішніх переживань і вражень.

Що з нашою військовою справою не все гаразд, це я бачив уже в ті часи, восени 1917 року. Вже, отже, те, що в Києві в жовтневі дні довелось нашому війську витримувати на протязі кількох днів бій з якимись юнкерськими школами, парюю «ударних» чи якихось там батальйонів та сотнями донських козаків, наводило мене на сумнів щодо значності військової сили, якою розпоряджував Петлюра як військовий генеральний секретар Центральної Ради. Ціну своїм чернігівським силам я знав добре й сам: тут можна було серйозно покластися лише на 700 вояків, з яких складався Український батальйон; запасний полк не виявляв із себе ніякої боєздатної сили, та він і таяв щодня, як сніг, так само як і Воронезька піхотна дружина. Але я гадав, що в Києві і далі на захід від нього все ж таки далеко значніші й серйозніші сили. По перевороті в кінці жовтня відкривалася повна змога формувати українську армію, навіть на підставі формальної умови з могильовською ставкою. Та й психологічний момент був для того найбільш корисний. Українські частини, зручно й легко роззброївши большевиків у Києві та Броварах, дуже піднесли свій престиж. Я чув, що в Києві формуються дві сердюцькі дивізії, що вже в половині падолиста числили яких 15000 людей, і яке ж було моє здивування, коли я довідався, що з наказу Петлюри ці дивізії демобілізовано по причині їх «контрреволюційного» настрою. А що «контрреволюційність» виявилася в тому, що вояки не хотіли мати «комітетів», підтримували послух і дисципліну і взагалі виявляли з себе звичайне дисципліноване військо. Розпустивши ці дві дивізії, почали нове

формування вже по «отаманському» способу: видавалось якому-небудь підприємливому отаманові уповаження й гроші, і він набирив собі з охочих людей «полк» так, як колись гайдамацькі ватажки формували свої загони. Наскільки ці полки були придатні для регулярної служби й для оборони молодій Українській державі, показала найближча будучність. Факт той, що вже в другій половині падолиста в розпорядженні Центральної Ради, властиво, не було ніякого війська. В цьому я сам переконався при такій нагоді.

Я вже згадував, що на чернігівській території була розташована важка артилерія. Вже при кінці жовтня вона уявляла собою банди грабіжників та погромників, котрі тероризували околицю людність. Аж тепер тільки надумались її демобілізувати, себто розганяти й відправляти на Московщину. Демобілізація виявлялась в тому, що батареїні комітети розділювали між собою грошову касу, роздавали солдатам амуніцію й усе, що можна було забрати на плечах, і ті брели до найближчої станції залізниці, щоб почепитись там десь на буфері або коло паровоза й так мандрувати до своєї Тульської або Казанської губернії. Але, розходячись, солдати кидали напризволяще такі речі, як гармати, скрині з набоями, обозні повозки, коней, сідла і т. д.— надзвичайно дорогий і цінний матеріал, здавалось би, так потрібний для нашої молоді армії. Коней солдати пропонували селянам, але виявилось, що ці коні непридатні до плуга й до борони, селяни відводили їх до земства, до комісаріатів, щоб тільки збутись. У мене в розпорядженні не було ні людей, ні засобів, щоб позбирати й поприховувати весь мільярдний матеріал, що залишився по такій демобілізації. Військова влада у Чернігові на чолі з комендантом стареньким полковником Костенком (його наставлено вже як українського коменданта) також не могла дати ради з тими кіннями, гарматами і т. д., бо не мала змоги, як те все зібрати, де подіти.

Порадившись з полк. Костенком, я поїхав до Києва і звернувся просто до Петлюри як до військового генерального секретаря. Петлюра, як зробилось у його звичаєм, відколи він опинився на високім становищі, прийняв мене напихваті, кудись поспішаючи, не дав мені ніяких практичних вказівок і відіслав до якогось інспектора кінного ремонту чи що. Я розшукав того інспектора, але той відіслав мене до генерала Іванова. Генерал Іванів відіслав мене до якогось полковника, а сей полковник порадив звернутись просто до нового начальника Київської військової округи штабс-капітана Шинкаря. Цей прийняв мене відразу, вислухав уважно, але заявив, що не може нічого зробити, бо не має людей... «Як то,— здивувався я,— а де ж ваші полки, дивізії, корпуси?». На це Шинкар підвів мене до мапи Київської військової округи, показав деякі пункти і сказав, що ось тут стоїть усе, що тільки він мав до своєї розпорядимості, але зняти звідси не може ні одного ескадрона, ні одної роти, і ті сили, що він назвав, були такі мізерні, що я просто остовпів... Мені зоставалося тільки подякувати принаймні за щирі правду і вертатись до Чернігова ні з чим.

Тим часом з большевиками наступив формальний розрив, і почалась війна. Це не була війна в звичайному розумінні слова; ні большевики, ні українці не мали армії; і ті, і другі мали окремі, більш-менш організовані й дисципліновані частини, які й робили наскоки або боронились, большевики, звичайно, наскакували, українці боронились. Так було принаймні на Північно-Східному фронті, де вздовж залізниці Гомель — Бахмач та Курськ — Бахмач большевики робили спроби просунутись вперед і захопити в свої руки головно важний вузловий пункт — станцію Бахмач. Далеко серйозніше стояла справа на Правобережжі, де з фронту насували

збільшевичені дивізії й корпуси. Але врятував ситуацію ген П. Скоропадський зі своїм українським корпусом. Ще влітку ген. Скоропадський дістав припоручення від ген. Корнілова (тодішнього головнокомандуючого Південно-Західним фронтом) українізувати 34-й корпус, розташований тоді в Галичині. Протягом чотирьох місяців ішла українізація корпусу, себто з нього виключались вояки-неукраїнці, а натомість вливано українські контингенти. З корпусу виробилась значна військова сила, дуже добре організована й дисциплінована, а до того перейнята національно українським духом**. Однак цьому корпусові в Києві не довіряли, спеціально генералові Скоропадському, підозрюючи його в якихось честолюбних замислах. Та проте в рішучий момент цей корпус, що мав в собі біля 60000 людей, врятував і Київ, і цілу Україну від навали большевицьких корпусів, що, мов та лавина, покотились з фронту на Україну і вже пройшли потопом, усе руйнуючи на своїй дорозі, частину Поділля. Ген. Скоропадський замість іти на фронт, як йому наказував «главковерх» Криленко, повернув з Меджибожа на схід, зайняв своїм корпусом лінії залізниць Жмеринка — Козятин, Шепетівка — Козятин і Христинівка — Вапнярка й одбив та роззброїв большевицькі корпуси та пустив їх на Московщину кружним шляхом через Калинковичі.

Однієї ночі, в другій половині листопада, будять мене, кажуть, що мене викликає до прямого дроту на телеграф генеральний секретар Петлюра з Києва. Я швиденько вдягнувся і побіг на другий кінець міста до телеграфної контори. Шофера, щоб одвіз мене авто, десь не змогли зразу розшукати. Поки я дійшов, поки сполучили мене з Києвом, була вже зовсім глуха ніч, десь біля 2-ої години. Нарешті, озивається Петлюра й каже: «Сьогодні генерал Скоропадський зайняв 34-им корпусом ст. Жмеринка й Козятин і роззброїв 2-й гвардійський корпус, що наступав на Київ». Я у відповідь йому посилаю радісне «Слава!», але далі чую вже гірші відомості: з півночі, від Гомеля, вирушило кілька большевицьких ешелонів на Бахмач; отже, наказує мені Петлюра: «Їдьте негайно в казарми українського батальйону, будіть його по «тривозі» (аларм) і негайно висилайте на Бахмач!». З Києва не могли вислати нічого.

Поки йшла розмова, я почув за вікном шум мого авто: шофера знайшли, і оце він прибув. Тоді я швиденько поїхав на «Казарменний участок» за місто, вчинив тривогу, побудив там усіх і передав наказ із Києва. Але чим вирядити батальйон? З Чернігова до станції Крути йде вузкоколійна залізниця на 75 верст, там треба пересідати на широку колію, звідси 40 верст до Бахмача. Почали телефонувати на ст. Чернігів (а вона 5 верст від міста, за Десною) — нема вагонів! Тільки вже на другий день в обід змогли вислати коло 400 людей. Вони пробули в експедиції три дні. Сидячи в поїзді, проїхали до ст. Макошин на Десні. Большевицькі ешелони, почувши, що їдуть українці, відступили назад. Наші постояли на місці. Коли з сусідньої станції телефонують: большевицький ешелон вирушив на вас. Українці подаються на одну станцію назад і зупиняються. Звідси телеграфують вперед, що виступають, тоді подаються большевики. От так обидві сторони потанцювали кадрили три дні: вороги не зближались між собою ближче як на переїзд між двома станціями. Перші подались большевики: вони відступили назад до Гомеля. Тоді українці вернулись до Чернігова. Вони оповідали, що населення зустрічало їх дуже гарно, годувало, а натомість виявляло такий страх перед большевиками, що селяни в Макошині покидали були свої хати й тікали, коли довідались, що «свої» відступають і що скоро прийдуть большевики. Це було приємно, але гірше було, що до

Чернігова повернулось з 400 лиш 146 вояків, решта розійшлась по домівках, це ж усе були місцеві люди, чернігівці...

Чернігів, властиво, був безборонний. Не знаю, чому більшовики не пішли зразу з Гомеля просто по шосе, це яких 100 кілометрів; мабуть, і в них військова справа на той час була не краща від нашої: вони могли захопити Чернігів на цілий місяць раніше, ніж це сталось. Київ же допомогти нічим не міг, бо сам не мав нічого.

Перший український корпус, що ним командував ген. Скоропадський, уявляв з своїми ще слухняними й дисциплінованими 60000 людей прекрасне ядро майбутньої української армії; властиво це вже була готова армія, як на масштаб українсько-більшевицької війни. Але її в кругах Центральної Ради боялись не менше, як більшовиків, боялись, що, спираючись на неї, ген. Скоропадський зробить переворот і створить якийсь інший уряд, правіший, ніж Генеральний Секретаріат Центральної Ради. Коли я скоро після нічної розмови прибув до Києва і спитав там в розмові Шинкаря¹², чому не використовують Скоропадського з його корпусом, то Шинкар мені відповів: «Боїмось, що він схоче стати гетьманом!». Це саме я чув і від інших, в тім числі, здається, і від Петлюри. Отже, замість того, щоб використати український корпус, постаралися швидше його розкласти й знищити: надсилали агітаторів, не давали теплої одежі й примушували вояків два місяці, вже зимою, жити в непалених вагонах, не прислали ні кожухів, ні теплих чобіт, хоч склади в Києві були повні того добра; одним словом, довели людей до того, що вони почали розбігатись, бунтувати, й в кінці 1917 року корпусу фактично вже не було. Спеціально над таким його знищенням потрудився, як мені переказували, Микола Порш, що замінив собою з початком грудня Петлюру на посаді секретаря військових справ.

Так само було змарновано, недооцінено й невикористано для оборони молоді Української держави й другу військову силу, що до того ще уявляла з себе самооборону самого населення — це т. зв. Українське Вільне Козацтво. Досі про його мало писали й не вияснили характер цього дуже цікавого національного руху серед українських народних мас. Я знаю тільки спомини д. Юртика, друковані в «Літературно-науковім віснику», та ще нарис якогось «Бантиша-Каменського» (теж іще псевдонім!), друкований в претензійному, але мізерному з усякого погляду виданні «Український козак», що виходить у Мюнхені: цей нарис настільки фантастичний, що не знаєш, де тут кінчиться *Dichtung* і де починається *Wahrheit*¹³ і навпаки. Одначе з усних оповідань людей, які в свій час стояли ближче до цього руху, я приходжу до висновку, що це був в своїй основі здоровий рух селянських власницьких кругів, котрі організацією самооборони хотіли зберегти спокій, лад і свою власність. Цьому рухові надано національно-історичний характер, що було цілком слушно; він почався в Звенигородському повіті й дуже скоро перекинувся на інші повіти Київщини, а потім на Полтавщину й Херсонщину. Це був рух і організація, що дуже нагадували собою галицькі «січі». Та, на жаль, не знайшлось добрих і відповідних організаторів та провідників цього руху, а натомість пристало до нього на провідні ролі чимало людей авантюристичної вдачі. Знов же таки Ц. Рада та її круги не тільки не піддержали цього руху, не використали його в інтересах скріплення молодішої нашої держави, але, навпаки, поставились до нього вороже, старались його стримати. Вже одне те, що на з'їзді представників Вільного Козацтва в Чигирині було обрано почесним отаманом козацтва ген. П. Скоропадського, накладало на нього в очах Ц. Ради таку ж саму тінь «контрреволюційності», як і на Перший український корпус. Зі свого погля-

ду, Ц. Рада мала рацію: видаючи універсал про скасування власності на землю, не могла вона прихильно ставитись до людей, що хотіли боронити право власності на свою землю, з якої вони жили, яку вони обробляли й якою вони понад усе дорожили. Центральна Рада думала будувати Українську Народну Республіку не на тих, хто мав що тратити, а на тих, хто не мав нічого до страчення. В тому й була її фатальна помилка, яка на ній же незабаром і помстилася.

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1992.— № 6, 7—8, 9, 10—11, 12.

¹ В. В. Вирубов — помічник начальника штабу верховного головнокомандуючого.

² 4—11 (17—24) листопада 1917 р. представники кадетів, есерів, меншовиків та інших партій намагалися створити при Ставці загальноросійський уряд на чолі з есером В. М. Черновим. Виконуючий з 3 по 9 (16—22) листопада 1917 р. обов'язки головнокомандуючого генерал-лейтенант Микола Миколайович Духонін (1876—1917) підтримував змовників і 9 листопада відмовився виконати вимогу Раднаркому про негайні переговори з австро-німецьким командуванням щодо перемир'я. Його було усунуто з посади, заарештовано, а 20 листопада (3 грудня) замордовано натовпом солдатів.

³ Микола Васильович Криленко (1885—1938) — державний і партійний діяч. Член РСДРП(б) з 1904 р. Прапорщик. У 1917 р.— голова полкового, дивізійного й армійського комітетів 11-ї армії Південно-Західного фронту. В першому складі Раднаркому РСФРР — член Комісаріату з військових та морських справ. З 9 (22) листопада 1917 р.— верхівний головнокомандуючий і нарком у військових справах. З березня 1918 р.— в органах юстиції.

⁴ Віктор Михайлович Чернов (1873—1952) — один з лідерів партії російських есерів. Після лютого 1917 р.— член Петроградської Ради й меншовицько-есерівського ВЦВК Рад. З 5 (18) травня по 28 серпня (10 вересня) — міністр землеробства в Тимчасовому уряді. На противагу Раднаркому РСФРР намагався створити в Ставці новий уряд. В січні 1918 р.— голова Установчих зборів. З кінця 1918 р.— в еміграції.

А. Р. Гоц (1882—1940) — один з лідерів партії російських есерів. Після лютого 1917 р.— член виконкому Петроградської Ради, входив до меншовицько-есерівського ВЦВК Рад. Займав антирадянську позицію. В 1922 р. засуджений у справі правих есерів. Після звільнення — на господарській роботі.

Федір Ілліч Дан (Гурвич) (1871—1947) — лікар за фахом, один з лідерів меншовиків. У 1917 р.— член виконкому Петроградської Ради та меншовицько-есерівської Президії ВЦВК Рад. Підтримував Тимчасовий уряд, вороже ставився до влади Рад. У 1922 р. висланий за кордон.

⁵ Вікжель — Всеросійський виконавчий комітет профспілки залізничників — створений 25 серпня 1917 р. на першому Всеросійському з'їзді залізничників. У складі комітету переважали представники меншовиків і есерів. Його керівництво висловилося проти влади Рад, за створення однорідно соціалістичного уряду. Однак 20 листопада (3 грудня) Вікжель ухвалив резолюцію, в якій визнавав Радянську владу за умови передачі йому управління залізничним господарством. У січні 1918 р. був розпущений надзвичайним з'їздом залізничників.

⁶ Масакування (від польського *masakra*) — бійня, різанина.

⁷ Дмитро Григорович Шербачов (1857—1932) — генерал, з жовтня 1915 р.— командуючий 7-ю армією. З квітня 1917 р.— помічник командуючого Румунським фронтом, з грудня 1917 р. після об'єднання Румунського й Південно-Західного фронтів в Український фронт був призначений Центральною Радою його головнокомандуючим. З 1918 р.— емігрант.

⁸ Резиґнація (від польського *rezygnacja*) — відмова від посади, зречення від влади.

⁹ ТУП — див.: Укр. іст. журн.— 1992.— № 6.

¹⁰ Маршалок (від польського *marzalek*) — тут предводитель дворянства.

¹¹ Юрій Капкан (1875—?) — підполковник російської армії, з весни 1917 р.— полковник, командир полку ім. Б. Хмельницького, пізніше 1-ї сердюцької дивізії, наприкінці 1917 р.— командуючий українськими збройними силами. В 1919 р.— інспектор піхоти.

** Про це див. дуже цікаві «Уривки зі споминів Гетьмана Павла Скоропадського» (1-й Український корпус), друковані в IV-ій книжці збірника «Хліборобська Україна», Відень, 1922—23.

¹² Микола Шинкар — військовий діяч, штабс-капітан і начальник Київського військового округу, лівий есер. В листопаді 1918 р. очолив повстанські загони на Полтавщині проти гетьманського уряду. В 1919 р. у березні підняв повстання проти Директорії, в листопаді 1920 р. загинув у боротьбі проти армії УНР на Уманщині.

¹³ Dichtung (нім.) — вигадка; Wahrheit (нім.) — істина, правда.